

SÂIB-İ TEBRÎZÎ DÎVÂNI ŞERHİ
EBÛBEKİR NUSRET HARPUTÎ

VakıfBank Kùltür Yayınları: 0217
Klasik: 015

SÂİB-İ TEBRİZİ DİVÂNI ŞERHİ
EBÛBEKİR NUSRET HARPUTÎ

Özgün Adı
Şerh-i Divân-ı Sâ'ib

Hazırlayan
Doç. Dr. Emrullah Yakut

Proje Editörü ve Son Okuma
Ömer Uzunağaç

Sayfa Uygulama
Büşra Arbay

Kapak Görseli
Faruk Özcan

Kitap Editörü
Dr. Turgay Şafak

VakıfBank Kùltür Yayınları

Büyükdere Caddesi

No: 97 – Kat 4

Şişli 34394 İstanbul

Telefon: 0 212 354 5730

www.vbky.com.tr – info@vbky.com.tr

Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2023

ISBN 978-625-6385-35-1

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kùltür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı

Turkuvaz Haberleşme ve Yay. A. Ş.

Güzeltepe Mahallesi Mareşal Fevzi Çakmak

Caddesi B Blok No: 29/1/1 Eyüpsultan İstanbul

Telefon: 0212 354 3000

Sertifika No: 46403

1. Baskı: Nisan 2023

SÂİB-İ TEBRÎZÎ
DÎVÂNİ ŞERHÎ

EBÛBEKİR NUSRET HARPUTÎ

HAZIRLAYAN
EMRULLAH YAKUT

EBÛBEKİR NUSRET HARPUTÎ

Yetiştığı çevrede Çankal-zâde adıyla tanınan, XVIII. yüzyıl şair ve yazarı Ebûbekir Nusret Efendi aslen Harputludur. Dağistanî Ali Efendi ve Mustafa el-Bekrî-i Kudsî'den dersler almış, Nuruosmaniye Camii Kütüphanesi'nin üçüncü hâfiz-ı kütüplüğünü yapmıştır. Gençliğinde İran, Bağdat ve Şam'da bulunmuştur. Otuz seneden fazla İstanbul'da ikamet eden Nusret Efendi hâfiz-ı kütüplük vazifesine devam etmekten hicri 1208 (1794) yılında vefat etmiştir. Eyüp'teki Kaşgârî Dergâh'ında medfundur. Farsçayı çok iyi bilen ve Arapça, Farsça, Türkçe şiirler yazan Nusret Efendi'nin eserleri şunlardır: *Divân*, *Mâhazâr* (Tıpla ilgili bir eserdir.), *Sâib Divanından Elif Kaşiyeli Bazı Gazellerin Şerhi*, *Şerh-i Tâiyye-i Sâib-i Tebrizi*, *Şerh-i Bâz-ı Gazeliyyât-ı Sâib*, *Mûlahhas min Tefsîri Keşfi'l-Esrâr* (*Hetk-i Esrâr* adlı tefsirin özeti, Arapça).

EMRULLAH YAKUT

1977 yılında Erzurum'da doğdu. İlk, orta ve lise tahsilini İstanbul'da tamamladı. 1996 yılında İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı'nda başladığı lisans eğitimini 2000 yılında tamamladıktan sonra 2001-2011 yılları arasında Milli Eğitim Bakanlığı bünyesindeki okullarda Türk Dili ve Edebiyatı öğretmenliği yaptı. 2011 yılında Mardin Artuklu Üniversitesi'nde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 2015 yılında doktorasını tamamlayarak Doktor Öğretim Üyesi, 2021 yılında doçent oldu. Çalışma alanları arasında Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği, Klasik Türk Şiirinde Hint üslubu, Klasik Türk ve Fars edebiyatları arasında mukayeseli tetkikler yer almaktadır. Kitap olarak yayımlanan çalışmaları şunlardır: *Tercüme-i Divân-ı Hâfiz* (2019), *Aşkın Suretleri: Hint Üslubunda Müşterek İmgeler* (2020).

İÇİNDEKİLER

Önsöz	15
Giriş	17
Şerhe Dair	17
Sâib-i Tebrîzî (ö. 1676?)	22
Sebk-i Hindî	24

BİRİNCİ BÖLÜM

Ebübekir Nusret'in Hayatı, Eserleri ve Şarih Kişiliği	37
Hayatı	37
Eserleri	38
Mâ-hazar	38
Dîvân	39
Mülâhhas min Tefsîri Keşfi'l-Esrâr	39
Sâib-i Tebrîzî Şerhleri	39
<i>Şerh-i Divân-ı Sâib</i> Nüshalarının Değerlendirilmesi	42
Şarih Kişiliği	45
Tasavvufî Bakış Açısı	47
Poetik Yorumlar	48
Sâib'e Dair Tesiptler	51
Sâib'e Hayranlık	54
Sâib'e Eleştiri	59
Sâib'in Şiiliğine Dair Görüşleri	63
Şerh Tekniği	64
Edebî Sanatlarla İlgili Tespitler	71

İKİNCİ BÖLÜM

Metnin Hazırlanmasında İzlenen Yol	77
Sâib Dîvânı Şerhi	79
1. Gazel (Der-taleb süstî çü erbâb-ı heves kerdin çirâ)	81
2. Gazel (Nîst der-tâli' kudüm-ı mihmân in hâne râ)	85
3. Gazel (Ger sâf-dilî hest şerâb-est der-încâ)	88
4. Gazel (Subh-ı güşâde-rûy büved der-hicâb-ı şeb)	93
5. Gazel (Bî-karârân-râ ez-ân yektâ-yı bî-hemtâ taleb)	103
6. Gazel (Ez-letâfet bes ki dâred çehre-i ü âb ü tâb)	106
7. Gazel (Zi-sâdegîst be-ferzend her ki horsend-est)	110

8.	Gazel	(Sefer ne-kerden ez-ân kişver ez-girân-cânîst)	112
9.	Gazel	(Āfet-i devlet be-ebnâ-yi cihân ma'lûm nîst)	115
10.	Gazel	(Der-vatan cevher-i sũhan h'ârest)	118
11.	Gazel	(Zehr der-sâġar-ı me-râ ez-seyr-i mâh ü encümeſt)	121
12.	Gazel	(Ez-piç-tâb-ı cism revân-râ melâl nîst)	124
13.	Gazel	(Ez-'azîzân dîde-i pũşide-i men rüşen-est)	127
14.	Gazel	(Be-her ki mî-nigerem zîr-i çarh dil-gîr-est)	129
15.	Gazel	(Üst server ki külâh u kemer ez-yâdeş reft)	132
16.	Gazel	(Der-çeşm-i ġalat-bîn ne-büved vaz'-ı cihân râst)	136
17.	Gazel	(Terk-i âdet heme ger zehr büved düşvâr-est)	139
18.	Gazel	(Āyine-râ siyâh küned bâ ġubâr bahs)	142
19.	Gazel	(Çün ġüzâred hişt-ı evvel ber-zemîn mi'mâr kec)	145
20.	Gazel	(Mâim ü hayâl-i dehen-i yâr diger hiç)	148
21.	Gazel	(Ger be-ihlâs ruh-ı hod be-zemîn sâyî subh)	151
22.	Gazel	(Me-kün dirâz be-ta'n-ı felek zebân ġüstâh)	154
23.	Gazel	(Çi hâcetest duâ dil çü bî-irâde şevved)	156
24.	Gazel	(Şükûh-ı bahr zi-emvâc âşikâre şevved)	161
25.	Gazel	(Evvel senâ-yı 'işk fasîhân edâ küned)	166
26.	Gazel	(Ādemî pîr çü şüd hîrs cevân mî-gerded)	169
27.	Gazel	(Ten-perestâni ki der-tazyî'-i âb u dâneend)	172
28.	Gazel	(Der-sũhan ġüften hatâ-yı câhilân peydâ şevved)	177
29.	Gazel	(Eger vatan be-makâm-ı rızâ tüvânî kerd)	183
30.	Gazel	(Āsâyîş-i ten ġâfilem ez-yâd-ı hudâ kerd)	190
31.	Gazel	(Tüfân-ı ġül ü cüş-ı bahârest bi-bînîd)	193
32.	Gazel	(Ārifânî ki ez-în rişte serî yâfteend)	202
33.	Gazel	(Her çend yâr-ı mâ heme câ cilve mî-küned)	208
34.	Gazel	(Hergiz 'inân-ı rişte be-gevher ne-dâdeend)	213
35.	Gazel	(Kesî ki 'ayb-ı tu-râ piş-i çeşm bi-nġâred)	218
36.	Gazel	(Ehl-i ma'nâ be-sũhan bülbül-i bostân-ı hodend)	222
37.	Gazel	(Pîrâne-ser hü mâ-yı saâdet be-men resîd)	227
38.	Gazel	(Demîd subh-ı tecelli be-cân şitâb künid)	232
39.	Gazel	(Her ki zişt-est hemân zişt be-'ukbâ hîzed)	236
40.	Gazel	(Bî-hâsilî ki terbiyet-i bîd mî-küned)	240
41.	Gazel	(Ez-sabürî der-ġüşâd-ı kârhâ bü-ġ'zîn kilîd)	244
42.	Gazel	('İşk evvel be-dil-i sũhte-i âdem zed)	250
43.	Gazel	(Şermî ki büved sâhte matlûb ne-bâşed)	255
44.	Gazel	(Ne hemîn ehl-i hired âyine-i esrârend)	259
45.	Gazel	(Ez-sa'y kâr-ı 'işk şevved hâm bişter)	261
46.	Gazel	(Me-bend dil be-temâşâ-yı in cihân zinhâr)	265

47.	Gazel	(Zi-âşinâ be-sühanhâ-yı âşnâ mî-sâz)	272
48.	Gazel	(Sohbet-i 'ışk u hired sâz ne-gerded hergiz)	276
49.	Gazel	(Sad gül be-bâd reft ü gül-âbî ne-dîd kes)	279
50.	Gazel	(Ez-dil-i âgâh der-âlem hemîn nâмест ü bes)	283
51.	Gazel	(Mî-künem seyr-i girîbân-ı gül ez-çâk-ı kafes)	286
52.	Gazel	(Der-gülistân bülbül ü der-encümen pervâne bâş)	290
53.	Gazel	(Şikâr-endâz sayyâdî ki hestem men nazar-bâzeş)	295
54.	Gazel	(Dîn be-dünyâ-yı denî ey dil-i nâdân me-fürûş)	301
55.	Gazel	(Merd-i sohbet nîstî ez-dîdehâ mestür bâş)	304
56.	Gazel	(Bâ halk âştî kün ü bâ hod be-ceng bâş)	307
57.	Gazel	(Gâhî rehîn-i zulmet ü geh mahv-ı nür bâş)	309
58.	Gazel	(‘Andelîbî ki be-dil hest zi-gayret hâreş)	311
59.	Gazel	(Rûh-ı kudsî bîş ez-în der-tengnâ-yı ten me-bâş)	313
60.	Gazel	(Ez-temâşâ-yı perîşân-ı cihân dil-gîr bâş)	317
61.	Gazel	(Zi-ıztırâb-ı dil küned ân zülf-i ‘anber-fâm raks)	322
62.	Gazel	(Muhabbet-i tu zi-dil dâd pîç ü tâb ‘ivaz)	326
63.	Gazel	(Zi-genchâ-yı girân-mâye bî-nisâr çi haz)	329
64.	Gazel	(Sûz-ı dilber dâşt âhir perde ez-kârem çü şem‘)	332
65.	Gazel	(Be-fikr-i dil ne-fütâdî be-hîç bâb dirîğ)	335
66.	Gazel	(Nîst ber âyîne-i dürdî-keşân gerd-i hilâf)	339
67.	Gazel	(Âsmân köhne sebüyîst zi-mey-hâne-i ‘ışk)	342
68.	Gazel	(Zi-bes ki kerd nihân çarh nakd-i cân der-hâk)	347
69.	Gazel	(Kenâre gîr ez-în kavm-i bî-mürüvvet-i huşk)	352
70.	Gazel	(Cihân-fürüz çünân geşt bâde-i gül-reng)	357
71.	Gazel	(Çarhest halka-i der-i devlet-serây-ı dil)	360
72.	Gazel	(Men ki her pâre-dilem hest be-sad câ meşğül)	365
73.	Gazel	(Ger teşne-i esrârî pîş âr şarâb evvel)	368
74.	Gazel	(Me-şev çü bî-haberân fâriğ ez-nezare-i gül)	372
75.	Gazel	(Ez-ser-keşî vü nâz ne-dâred ser-i mâ gül)	375
76.	Gazel	(Ez-mevc-i eşk kâm-ı nihengest meskenem)	379
77.	Gazel	(Safha-i dil siyeh ez-meşk-ı temennâ kerdîm)	383
78.	Gazel	(Gerçi ez-va‘de-i ihsân-ı felek pîr şüdüim)	387
79.	Gazel	(Çeşmî be-girye ter ne-şüd ez-dûd-ı âteşem)	391
80.	Gazel	(Der-teh-i yek pîrhen zân yâr dür üftâdeem)	393
81.	Gazel	(Ne-dîdem rûz-ı hoş tâ çün kalem rüy-ı sühan dîdem)	396
82.	Gazel	(Mâ nâm-ı hod zi-defter-i dilhâ sûtürdeim)	399
83.	Gazel	(Zi-küşiş hâsilî gayr ez-ğubâr-ı dil nemî-yâbem)	401
84.	Gazel	(Hîzîd tâ zi-âlem-i sûret sefer künîm)	405
85.	Gazel	(Müddetî çün gönçe der-hûn-ı ciger pîçideim)	408

86. Gazel	(Rūzī ki çeşm ber-ruh-ı ū bāz mī-künem)	411
87. Gazel	(Dest-i tama ‘ zi-mā’ide-i çarh şüsteim)	413
88. Gazel	(Ne imrūzīst sevdā-yı cünün rīşe-i cānem)	415
89. Gazel	(Mā gül be-dest-i hod zi-nihālī ne-çīdeim)	418
90. Gazel	(Evvel serī be-rahne-i dīvār mīkeşem)	422
91. Gazel	(Şebī sad bār ber gird-i dil-efgār mīgerdem)	425
92. Gazel	(Ne ān cinsem ki der-kaht-ı harīdār ez-behā üftem)	427
93. Gazel	(Der-nümūd-ı nakşhā bī-ihitiyār üftādeem)	430
94. Gazel	(Rüy-ı dilī çü gönçe zi-bülbül ne-dīdeem)	434
95. Gazel	(Ān tıfl-ı yetimem ki şikeste’st sebüyem)	436
96. Gazel	(Ez-hākīyān zi-pākī-i tıynet cüdā şüdem)	439
97. Gazel	(Der ne-bended çün kemān ber-rüy-ı mihmān hāneem)	442
98. Gazel	(Yek çend hvāb-ı rāhat ber hod harām gerdān)	445
99. Gazel	(Zekāt-ı sıhhat-i cism est haste pürsiden)	448
100. Gazel	(Bi-püş dīde zi-vaz’-ı cihān u ‘işret kün)	451
101. Gazel	(Nīst āsān hūn-ı ni’methā-yı elvān rih̄ten)	454
102. Gazel	(Ez-hamūşī müşt-i hākī ber dehān-ı kāl zen)	456
103. Gazel	(Der-intihā-yı kār-ı hod ez-ibtidā bibīn)	458
104. Gazel	(Ez-berāy-ı kām-ı dünyā hvīş-rā ğamgīn mekūn)	461
105. Gazel	(Çün siyāhī şüd zi-mū hüşyār mībāyed şüden)	463
106. Gazel	(Gerd-i ğam ferşest dā’im der-ğam-ābād-ı vatan)	466
107. Gazel	(Ser-keşī bügzār u pīş-i emr-i Hak teslīm kün)	468
108. Gazel	(Mübtelā-yı ārzū-yı nefis-rā ‘akıl mehvān)	470
109. Gazel	(Şekve-i bihūde ez-nāsāzī-i gerdūn mekūn)	473
110. Gazel	(Ākıbet in murğ-ı vahşī zīn kafes hvāhed şüden)	476
111. Gazel	(Dil-rā be-āteş-i nefes-i germ āb kün)	479
112. Gazel	(Der-hiç perde nīst nebāşed nevā-yı tü)	483
113. Gazel	(Bī-taleb zinhār ber-hvān-ı kesī mihmān meşev)	487
114. Gazel	(Zi-Ka‘be seng be-dil mīzened Halīl ez-to)	489
115. Gazel	(Ey dil güşād-ı kār-ı hod ez-ān u in mecū)	491
116. Gazel	(Şüd raşe-i pīrī per ü bāl-i taleb-i tü)	496
117. Gazel	(Kışt-i bī-hüşe hacālet keşed ez-rüy-ı direv)	500
118. Gazel	(Ey ‘ālem ez-zuhūr-ı sıfātet ‘ayān şüde)	503
119. Gazel	(Dest eger ber kemer-i rāh-ber-i dil zedeī)	507
120. Gazel	(Ey zemīn ez-sübha-i zıkr-i tü kemter dāneī)	511
121. Gazel	(Ey rāz-ı nüh felek zi-cebīnet ‘iyān heme)	514
122. Gazel	(Tā key endişe-i in ‘ālem-i pür-şür küni)	520
123. Gazel	(Cāme-i zerrīn ne-gerded cem‘ bā-sīmīn-tenī)	523
124. Gazel	(Ser be-ceyb-i fikr ber tā ez-felek bīrūn şevī)	526

125. Gazel	(Me-kün tül-i emel-râ pey-revî tâ pîşvâ gerdî)	529
126. Gazel	(Her kücâ gîrî gilî der-âb mi'mâr-ı hodî)	532
127. Gazel	(Güzeşt ömr ü tu mest-i şarâb-ı gül-rengî)	537
128. Gazel	(Dâne-i mâ der-zamîr-i hâk bûdî kâşkî)	540
129. Gazel	(Ger ser-i dünyâ ne-dârî tâc-dâr-ı âlemî)	543
130. Gazel	(Eger zi-hestî-i hod bî-haber nemî-üftî)	547
131. Gazel	(Zîn girye-i durûğ ki ey pîr mî-künî)	550
132. Gazel	(Keştî-i ten-râ şikestem yellelî)	554
133. Gazel	(Yek rûz gül ez-yâsemen-i subh ne-çîdî)	559
134. Gazel	(Çün rişte be-hemvârî eger nâm ber-ârî)	563
135. Gazel	(Çend ez-bahâr-ı işk kanâ'at be-has küni)	567
136. Gazel	(Der-în hadîka-i pür mîve tâ ciger ne-horî)	570
137. Gazel	(Küş tâ dil be-temâşâ-yı cihân ne-g'zârî)	573
138. Gazel	(Der-pîrî irtikâb-ı mey-i nâb mî-künî)	577
139. Gazel	(Tu kadr-i derd ü gam-ı câvidân çi mî-dânî?)	581
140. Gazel	(Katreî ez-kulzüm-i tevhîd bâşed her dilî)	584
141. Gazel	(Çîrâ be-silsile-i zülf-i ü nazar ne-künî)	588
142. Gazel	(Zihî rüyet bahâr-ı zindegânî)	592
143. Gazel	(Çi be-her süy çü kûrân be-'asâ mî-bînî)	595
144. Gazel	(Nemî-bâyed tu-râ meşşâtâi behr-i hod-ârâyî)	598

Kaynakça	601
Lügatçe	607

KISALTMALAR

- a.g.e.** : adı geçen eser
agm : adı geçen makale
ay. : aynı yer
bk. : bakınız
Bl. : Bölüm
C. : cilt
DİA : Diyanet İslam Ansiklopedisi
h.ş. : hicrî şemsî
G. : Gazel
müst. : müstensih
no : numara
s. : sayfa
SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
sy. : sayı
t.y. : tarih yok
vb. : ve benzeri

LÜGATÇEDE KULLANILAN KISALTMALAR

- KL** : Kubbealtı Lugati
LD : Lugat-i Dehhudâ
TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
FEA : Ferheng-i Fârisî-i Amîd
ŞDS : Şerh-i Dîvân-ı Sâib
TS : Tarama Sözlüğü

ÖNSÖZ

Şerhler, Klasik Türk Şiiri'nin altıyüz yıllık görkemli binasına girebilmek ve orada saklı duran, keşfedilmeyi bekleyen eşsiz güzellikleri temaşa edebilmek için bir anahtar vazifesi görebilecek metinlerdir. Bilhassa XVI. yüzyılda altın devrini yaşayan Türk şerh geleneği Sürûrî (ö. 1562), Şem'î (ö. 1603) ve Sûdî (ö. 1599) gibi büyük şârihler çıkarmıştır. Bu şârihler müşterek Şark-İslâm medeniyetinin temel kurucu metinlerinden sayılabilecek *Mesnevî*, *Hâfız Dîvânı*, *Bostân* ve *Gülistân* gibi eserleri şerh etmişlerdir. Diğer yandan yine XVI. yüzyılda klasik şiirin anlam dünyasında ve estetik anlayışında en büyük değişimi müjdeleyen Hint üslubu ortaya çıkmış ve özellikle XVII. yüzyılda iyice etkisini artırmıştır. Bu dönemde Türkiye'deki şairlerin ve şârihlerin dikkatleri Örfî-i Şîrâzî (ö. 1591), Sâib-i Tebrîzî (ö. 1676?), Şevket-i Buhârî (ö. 1700) gibi şairlere yönelmiştir. Bu üslup, sahip olduğu kendine mahsus özellikleri sebebiyle kimilerince zor anlaşılabilir ve girift bir şiir olarak görülmüştür. Öyle ki bu sebepten olsa gerek Neşâtî (ö. 1674) gibi büyük bir şair Örfî'nin "müşkil" beyitlerini çözmek için bir şerh kaleme almıştır. Bunu başka şârihler takip etmiş, Örfî, Sâib ve Şevket şerhleri birbirini izlemiştir. XVIII. yüzyıla gelindiğinde kendisi de aynı zamanda şair olan Ebûbekir Nusret Harputî (ö. 1793) Hint üslubunun zirvesi kabul edilen Sâib-i Tebrîzî için üç ayrı şerh kaleme almıştır. Bunlardan ikisi elif ve tâ kafiyeli gazeller için yapılan şerhlerdir. Üçüncüsü ise *Sâib Dîvânı*'ndaki farklı kafiyelerden seçilen 144 gazel için yapılan *Şerh-i Dîvân-ı Sâib* veya *Şerh-i Gazeliyât-ı Sâib* adlı eseridir.

Çözümlemesinde kimi zaman güçlüklerle karşılaşılabilir Hint üslubu şiirini şerhe koyulabilmesi için bir şârihin ileri derecede şiir bilgisine sahip olması gerekir. İşte Ebubekir Nusret Harputî böyle bir müktesebata sahiptir. Âlim ve mutasavvıf kişiliğinin yanı sıra şiir söyleyecek düzeyde dilin inceliklerine vakıf olması onun metne nüfuzunu artıran bir özellik olmuştur.

Ebûbekir Nusret bin Abdillâh Harputî'nin 368 varaktan oluşan bu eserinin bir kısmı (2^a-171^b vr. arası) 2008 yılında tarafımızdan yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştı. Yayına hazırlarken hem eksik sayfalar tamamlanmış hem de bazı değişiklikler yapılmıştır. Bunlar:

Transkripsiyonu yapılmamış olan 171^b-368^b transkribe edilerek metin tamamlanmıştır.

Daha önce transkribe edilen kısım gözden geçirilmiştir.

Farsça beyitlerin Arap harfli yazımları ilave edilmiştir.

Farsça beyitlerin çeviriyazısında Farsçanın Türkler tarafından tercih edilen telaffuzu esas alınmıştır. bolbol/bülbül; goft/güft; devlet/devlet gibi (Yakut, 2020^a).

İnceleme kısmında gerekli yerlerde tashihler yapılmıştır.

İnceleme kısmı genişletilmiştir. Böylece Nusret Efendi'nin şârih kişiliği daha belirgin kılınmaya çalışılmış, şârihin şiir ve şaire dair tespitleri, şiir tekniğine dair yorumları inceleme kısmında verilmeye çalışılmıştır.

Gazellerin vezinleri neşredilen metinde gösterilmiştir.

Klasik şiiri tanımının ve anlamının günümüz şiirine de can suyu olacağı, Türkçeyi ve Türk kültür hayatını zenginleştireceği inancıyla bu çalışmanın küçük de olsa bir katkı sunmasını ümit ediyorum.

Bu eserin yayına hazırlanması sürecinde metni dikkatle okuyan Doç. Dr. Turgay Şafak'a, Arapça darb-ı mesel ve şiirlerin çevirisinde yardımlarını esirgemeyen değerli meslektaşım Doç. Dr. Ahmet Abdülhadioğlu'na ve yayım sürecini titizlikle yürüten VakıfBank Kültür Yayınları çalışanlarına ve özellikle Ömer Uzunağaç'a teşekkürü bir borç bilirim.

Emrullah Yakut

GİRİŞ

ŞERHE DAİR

Klasik Türk şiirinde şerhler, konu olarak ele aldıkları metinler kadar önemli eserler olagelmışlerdir. Hatta bazı şerhlerin, şerh ettikleri ana metinden bağımsız olarak bahse konu oldukları ve başlı başına bir değer taşıdıkları söylenebilir. Sûdî'nin *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* ve İsmail Rüşuhî Ankaravî'nin *Şerh-i Mesnevî*'si bu tür şerhlerin en önemli örneklerindedir.

Arapça bir sözcük olan *şerh* için lugatlerde “keşfetmek ve beyan etmek”¹, “açma, yarma; bir kitabın ibaresini yine o lisânda veya bir lisân-ı âhârda tafsil ve izah ederek müşkilatını açma”², “bir metnin gavâmızı ve dakâyıkını ve hâvi olduğu nikâtı izah ve ve tefsir etmek”³, “eti kesmek; bir şeyi genişletip yaymak; sözün kapalı kısımlarını açıklayıp anlaşılır hale getirmek”⁴ gibi anlamlar verilmektedir.

Edebiyatta ise; “bir metnin daha iyi anlaşılсын diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması”⁵ veya “bir edebî eseri, bir risaleyi veya bir kitabı kelime kelime açıp izah ederek, içinde bulundurduğu bütün dil, anlam, sanat ve estetik özellikleri ile o eserin anlaşılmasını sağlamayı anlatır.”⁶

Şerhler multi-disipliner çalışmalar olarak da ele alınabilecek çalışmalardır. “Şerhte metin birçok açıdan yaklaşılarak anlaşılmaya ve anlatılmaya çalışılır. Şerh müşterek İslam kültürünün, geleneğinin bir ürünüdür.”⁷ Bu anlamda şerhler yazıldığı dönemin sadece edebî değil sosyal yönlerini de yansıtan ve inceleleyen tarihsel metinler olarak da değerlendirilebilir.

1. Ahterî Mustafa Çelebi, *Ahterî-i Kebîr*, İstanbul 1322, s. 543.

2. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî*, C. I, İstanbul 1317, s. 773.

3. Hüseyin Kâzım Kadri, *Büyük Türk Lügati*, İstanbul 1943, C. III, s. 217.

4. Sedat Şensoy, “Şerh”, *DİA*, C. XXXVIII, 2010, s. 555.

5. Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sy. 8, İzmir 1994, s. 1

6. Muhammed Nur Doğan, *Eski Şiirin Bahçesinde*, İstanbul 2011, s. 12.

7. Yekta Saraç, “Dîvân Tahlilleri Üzerine”, *İlmî Araştırmalar*, sy. 8, İstanbul 1999, s. 211.

Türkiye’de şerh: İlk Türkçe şerhler Arapça ve Farsça metinler için yapılmıştır. Bu nedenle ilk şerhlerin daha çok çeviri amaçlı yapıldığı söylenebilir. İlk şerhler İbnü’l-Fârız, Mevlâna, Sâdî ve Hâfız gibi önde gelen şairlerin eserlerine yapılmıştır. Bunların dışında, tasavvuf erbâbının bed’î endişelerden çok, tasavvufî düşünceyi öğretmek ve yaymak maksadıyla yazmış olduğu şathiyyâne ve karmaşık remizlerle örülü eserleri de şerhe konu olmuştur.

Türkçe şiirleri şerh edilen ilk şair Yunus Emre (ö.1320-21), bu eseri şerh eden ilk şârih ise Şeyhzâde Mehmed Efendi’dir (ö. 1544). Yunus Emre’nin meşhur şathiyyesi Şeyhzâde’nin yanı sıra Niyazî-i Mısrî (ö. 1694), İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1725) ve Ali Nakşibendî (ö. ?) tarafından şerh edilmiştir. Abdülhay Celvetî, İ. Hakkı Bursevî ve Şeyhülislâm Feyzullah Efendi tarafından şerhedilen Hacı Bayram-ı Velî de Yunus Emre’nin yanı sıra Türkçenin en çok şerhedilen şairlerden biridir. XVI. yüzyılın önde gelen tasavvufî şârihleri arasında Şemseddin Sivasî (ö. 1597), Âyînezâde Muhammed Şemseddin Efendi (ö. 1689), “Hazret-i Şârih” lâkabıyla tanınan İsmail Rusûhî Dede (ö. 1630) ve Kütahyalı Azbî Baba (ö. 1747) sayılabilir. İ. Hakkı Bursevî, Süleyman Zâtî Efendi (ö. 1738), Hasan Sezaî Efendi (ö. 1744), Salâhaddîn-i Uşşâkî (ö. 1782), XVII. yüzyılın şârihleri arasındadır. XIX. yüzyılda ise Müridzâde Mustafa Aczî Ağa (ö. 1882), Harîrizâde Mehmed Kemâleddin Efendi (ö. 1882), Selânikli Şeyh Ali Urfî Efendi (ö. 1887), Cabbarzâde Arif Bey, Seyyid Ali Şermî, Süleymaniyeli Nâcim Abdurrahman Efendî (ö. 1894) şârihler öne çıkmaktadır.⁸

Şerh ve Tahlil: Şerhle ilişkili olarak tahlil, tenkid, tefsir ve haşiye gibi kavramlar da sayılabilir. Klasik metin şerhinde her beyit bağımsız olarak ele alınır. Yani metnin bir bütün olarak ele alınması, genel kompozisyon, plan gibi yönlerden incelenmesi şerhte kullanılan bir yöntem değildir. Şerhte kelimeler açıklanır, mecaz, kinaye, tevriye gibi anlam özelliklerine dikkat çekilir, beytin çevirisi bazen bu açıklamalardan sonra bazen de beyitten hemen sonra verilir. Metin tahlili ise şerhe göre daha yenidir ve şerhle benzeşen ve ondan ayrılan yönleri vardır. Tahlilde de güdülen temel amaç şerhte olduğu gibi bilgilendirmedir. Ancak tahlil, şerhe göre daha bütüne yöneliktir ve tahlil edenin yorumu daha belirgindir. A. N. Tarlan’ın “Şeyhî Divânı’nı Tedkik” adlı çalışması Cumhuriyet döneminde yapılan ilk metin tahlili örneklerinden sayılabilir.⁹

8. Ayrıntılı bilgi için bk. *age.*, s. 892-894.

9. Mine Mengi, *Divân Şiiri Yazıları*, Ankara 2010, s. 75-80.

Şerh ve Tenkîd: Tenkîd (ilm-i nakd), edebiyat terminolojisinde şiirin iyisini kötüsünden ayırmak için kullanılmıştır. Metni tanıtmaya işlevi yönünden şerh ve tahlille benzeşen tenkîdin asıl amacı; metnin estetik yönden değerlendirilmesi, başarılı olanla olmayanın, sıradan olanla farklı olanın ayrılması ve seçilmesidir.¹⁰ A. N. Tarlan, metin şerhinin edebî bir tenkîd olmadığını ifade ederek; şerhin metni anlama ve anlatma, tenkîdin ise metni duyma ve ona estetik bir değer biçme işi olduğunu belirtmiştir.¹¹ İlk bakışta metnin gramatikal çözümlenmesi gibi görünen şerhler aslında ilmî bir tenkit ve tecessüs çalışması da kabul edilebilir. Ancak “eleştiri daha çok metin dışı bilgilerle yapılırken şerh metin içi bir çalışmadır.”¹²

Tefsîr, hâşiye: Şerhle ilişkili bir diğer kavram olan “tefsir” terimi *Kur’an-ı Kerîm*’deki âyetlerin anlamlarını açıklamak için kullanılır. Tefsir sözcüğü çeşitli ilim dallarında yazılan eserlerde şerhin yerine de kullanılmıştır. “Hâşiye” ise bir metin veya şerhte geçen ayet, hadis veya özel isimler için sayfa kenarında yapılan kısa açıklamalardır. Şerhten farklı olarak daha kısadır ve eserdeki bir ifadenin bütününe değil, genellikle bir ibareye açıklık getirir.¹³

Şerhin amacı: Şerhlerin yazılış amacı bazı metinlerde anlaşılması güç ya da açıklama gerektiren noktaları aydınlatmaktır. Örneğin “X. yüzyılda edebî tenkit ile ilgili eserlerin yazılmaya başlanmasından sonra edebî sanatlar için verilen şiir örneklerinin anlaşılmasındaki güçlük nedeniyle genellikle şerh edildiği görülmektedir.”¹⁴ Buna ek olarak, “Şerhin amacı metnin daha iyi anlaşılmasını sağlamaktır. Bunu da kendine güvenen ve o metni başkalarından daha iyi anladığına inanan bilgili kişiler yapar. Bir metni açıklayan kişi, o metni bir kısım kişilerden veya herkesten daha iyi anladığını ortaya koymuş olur.”¹⁵

Şerhin metodu: Edebî eserleri konu alsa bile, şerhlerin edebî kıstaslar ve kurallar çerçevesinde metne yaklaştığı pek sık rastlanan bir durum değildir. Eserlerin içerik ve gayeleri, biçimin önünde gelir ve metinde sözün nasıl söylendiği ile değil, ne söylendiği ile ilgilenilir.¹⁶ Bu geleneksel yaklaşım metnin edebî değerinin anlaşılmasında bazı araştırmacılar tarafından yetersiz görül-

10. Mine Mengi, *a.g.e.*, s. 80.

11. A. N. Tarlan, “Metinler Şerhine Dair”, *Edebiyat Meseleleri*, Ankara 2017, s. 226.

12. Azmi Bilgin, *Eski Türk Edebiyatında Şerh, Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni: Bildiriler*, c. I, Kayseri 2001, s. 169-173.

13. ayrıntılı bilgi için bk. M. A. Yekta Saraç, “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, c. II, Ankara 2006, s. 121.

14. Azmi Bilgin, *a.g.e.*, s. 169-170.

15. *a.e.*, s. 170.

16. Yekta Saraç, “Şerhler”, s. 125.

müş ve bir metnin anlaşılması yönündeki çalışmalarda izlenecek yöntem konusunda yeni yaklaşımları da gündeme getirmiştir.

“Yüzyılımızın Klâsik Türk Edebiyatı alanındaki en büyük metin şârihi olarak kabul edilen”¹⁷ Ali Nihad Tarlan’a göre “metinler şerhi” “...kendi âleminde hususî formülleri, tedkîke muhtaç mevzuları olması lâzım gelen bir dsiplindir. [...] Yolu âfâkîdir, neticeleri objektif maddelerdir.”¹⁸ Diğer yandan şârih ne kadar objektif olmak isterse istesin kendi şahsî tercihleri de metnin çözümlenmesinde belirleyici unsurların başında gelir. Şerhe konu edeceği eseri seçerken bile bir tercihte bulunur.

Kortantamer’e göre metne pozitivist metotlarla yaklaşmayı savunan Tarlan buna bir de psikolojik yaklaşımı ilave eder. Pozitivist yaklaşım, metne tıpkı bir fen bilimcinin maddeye yaklaştığı gibi yaklaşır.¹⁹ Tarlan’ın şerh konusundaki önerileri genel olarak şöyledir:

1. Metnin kendisi incelenmelidir. (Yapısalcı)
2. Şairin bilinçaltı vesilesiyle metne yansıyanları anlamak (Psikanalitik)
3. Şairin zihin ve his dünyasının işleyişini kavramak (Psikolojik)
4. Farklı şekillerde metinleri inceleyerek ortak ve farklı özelliklerini tespit etmek (Yapısalcı)²⁰

Cem Dilçin’in bu konudaki önerisi şudur: “Dîvân şirinin sadece eski ve alışlagelmiş yöntemle açıklanması yani şerh edilmesi, o ürünlerin yapısal açıdan taşıdıkları pek çok özelliğin görülmemesine neden olmaktadır. Divan şiiri açıklanırken yapısal yöntemin olanaklarından da yararlanılmalıdır.”²¹

Günümüzde bir metni incelemede izlenecek yolu ve dikkat edilecek hususları Âmil Çelebioğlu’nun altı maddede topladığı belirtilmektedir:

1. Kelimelerin lugat mânâsı;
2. Kelimelerin ıstılâh mânâsı;
3. Beyitlerdeki mecâz, kinâye, tevriye ve gibi sanatların tesbiti;
4. Kelimelerin metinde tesadüfen bulunmayıp, beyit içinde yüklendiği özel bir fonksiyonun olabileceğinin düşünülmesi ve kelimenin yüklendiği hususî görevin bulunması;
5. Kelimeler arasında bağlantı kurulması;

17. Tunca Kortantamer, *a.g.e.*, s. 3.

18. Ali Nihad Tarlan, *a.g.e.*, s. 226-227.

19. Tunca Kortantamer, *a.g.e.*, s. 4-5.

20. İsmail Güleç, “Klasik Türk Edebiyatı Metinleri Nasıl Şerh Edilmeli?,” *İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, sy. 42, s. 83-112, 2010.

21. Cem Dilçin, “Fuzûlî’nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi”, *Türkoloji Dergisi*, c. IX, Ankara 1991, s. 43-98.